

ANADOLU'YA TANTUNA GİDEN BİR KİRPİ:
REFİK HALİT KARAY

Meral Demiryürek*

AN EXILED HEDGEHOG IN ANATOLIA:
REFİK HALİT KARAY

ÖZ: İttihat ve Terakki yönetimine muhalif yazılarından dolayı 1913 yılında Anadolu'ya gönderilen Refik Halit Karay, sırasıyla Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te menfa hayatı yaşamaya mahkûm edilir. Beş yıl boyunca sürekli yer değiştirerek Anadolu'yu dolaşır. Böylece genç ve şehirli bir yazar olarak Anadolu insanını ve coğrafyasını tanıma; yaşayışını, hayat şartlarını gözleme imkânı bulur. İleriki yıllarda onun edebî hayatını köklü bir biçimde etkileyecek olan bu zorunlu ikamet durumu *Memleket Hikâyeleri*'nin ve bazı sohbet yazılarının da yazılmasına vesile olur. Ayrıca yazar bu yıllarına dair izlenim ve anılarına *Minelbab İlelmihrab* ile *Bir Ömür Boyunca* adlı anı kitaplarında yer verir. Bu çalışmada yazarın genelde Anadolu'ya özelde ise sözü edilen sürgün yerlerine dair izlenimleri anı, mizah ve hikâye türündeki yazılarından hareketle tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Refik Halit Karay, Anadolu, Sinop, Çorum, Ankara, Bilecik, sürgün.

ABSTRACT: Refik Halit Karay is a prominent writer in Turkish literature and his short stories tells Anatolia and the village life. He was born in İstanbul and lived as the child of the wealthy family. Because of his opposition thoughts about the Union and Progress leaders, he was exiled to Sinop, Çorum, Ankara and Bilecik, respectively, from 1913 to 1918. This period was very productive for Refik Halit Karay, because he met to the geography of Anatolia and Anatolian life firstly. He was impressed to the village and town life, observed the peasantry. He wrote some stories.

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Çorum.

The aim of this study is to reveal Refik Halit Karay's opinions about the Anatolia, Anatolian life and to show the details of the places of the exile in his short stories, memories, humours and essays. Especially, we focus on his life, impressions and point of view in his exile years.

Keywords: Refik Halit Karay, Anatolia, exile, Sinop, Çorum, Ankara, Bilecik.

...

Giriş

Tarihsel kökleri çok eskiye dayanan sürgün kavramı, yüzyıllarca birçok ülkede bir cezalandırma biçimi olarak kullanılmıştır. Sürgün Osmanlı İmparatorluğu döneminde de cezalandırma yöntemlerinden biridir. Osmanlı döneminde menfa yeri olarak sıklıkla adı geçen yerler ise Adana, Akka, Ankara, Antalya, Ayaş, Aynaroz, Bağdat, Bilecik, Bingazi, Bolu, Bozcaada, Bursa, Çankırı, Çorum, Dazkırı (Afyon), Dimetoka, Diyarbakır, Edirne, Ermenek, Fizan, Halep, İstanköy, İzmir, İznik, Karahisar, Kars, Kıbrıs, Kudüs, Kütahya, Limni, Mâlta, Manisa, Maraş, Midilli, Mudanya, Rodos, Sakız, Samsun, Seddülbahir, Sinop, Sivas, Sultaniye, Suriye, Tekfurdağı, Tırhala, Tırnova, Tire, Trablusgarp ve Yemen'dir.¹ Çeşitli kademelerdeki devlet görevlileri, gazete ve dergi mensupları ile şair ve yazarlar sürgüne gönderilenler arasında başı çekmektedirler. Özellikle edebiyat çevrelerinden olup kalem ehli diye bilinen zümreden menfa hayatı yaşayanlar arasında döneminin öne çıkan isimlerini görmek mümkündür. Bu bağlamda ilk akla gelen örnek Tanzimat neslinden Namık Kemal'dir. Onu aralarında Ahmet Mithat, Ali Suavi, Bereketzâde İsmail Hakkı, Menapirzâde Nuri, Abdülhalim Memduh² ve İsmail Safa gibi isimlerin de bulunduğu uzun bir liste takip eder.

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde sürgün kelimesinin birinci anlamı olarak "Ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan bir kimse" tanımı yapılmakta ve örnek olarak da Refik Halit Karay'ın bir cümlesine yer verilmektedir. Bu alıntı, yazımızın konusunu teşkil eden yazarın, Anadolu'ya sürgün edilmesinin ve 150'likler kapsamında yurt dışında yaşama mecburiyetinin hem kendisi hem de Türk edebiyatı için ne kadar önemli ve belirleyici olduğunun bir işareti olarak algılanmalıdır. Hayatın getirdiği kimi olumsuzlukların ileriki yıllarda bir şans veya fırsat şeklinde yorumlanabileceğinin örneğini Refik Halit'in Anadolu'ya sürgün edilmesinde görmek mümkündür. Onun İstanbul'daki rahat ve her türlü meşakkatten azade hayatı,

¹ Acehan, Abdullah, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2008, Volume 1/5 Fall, s. 27.

² Acehan, Abdullah, "Tanzimat Fermanından Bugüne Edebî Sürgün", *TÜBAR- XXII-/ 2007- Güz*, s. 11; *Sürgün Kalemler (1839-2000)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.

sürgünlüğünün getirdiği bazı tesadüfler sonucunda beklenmeyen bir istikamette ilerleyerek eserine ve şahsiyetine bambaşka ufuklar açmıştır.

Refik Halit'in neden sürgün edildiğini anlayabilmek için devrin siyasi yapısını ve bazı olayları bilmeye ihtiyaç vardır. Söz konusu olaylar arasında İttihat ve Terakki hükûmetinin icraatlarına muhalefet eden Fecr-i Âti temsilcilerinden Ahmet Samim'in ve Düyunu Umumiye şeflerinden Zeki Bey'in sokakta vurularak öldürülmeleri devrin şartlarını çok somut bir biçimde gösteren trajik birer vakadır. Bu cinayetler sırasında Refik Halit de altında imza yerine mavzer kurşunu resmi bulunan tehdit mektupları alır. O, üç gazeteci arkadaşının birer kurşunla öldürülmesine rağmen³ Kirpi imzalı yazılarına devam eder. *Kirpinin Dedikleri* "anlatım özellikleri" açısından birbirine benzer. Politika ve İstanbul yaşantısı ile ilgili olan bu yazılar Karay'ın "usta mizah ve hiciv tekniği ile anlatılmış"⁴ bir eserdir ve devrin siyasi yapısı tarafından hoş görülmez. Refik Halit'in, 2013 yılı içinde ortaya çıkarılarak yayımlanan, "Dede Hasan'ın Vicdanı" adlı hikâyesinde yer alan 31 Mart Vakası'na ilişkin ayrıntılar yazarın siyasi konulara olan yakınlığının edebî metinlerine de sirayet ettiğini göstermesi açısından önemlidir.⁵ Yazarın siyasete yakınlığı 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilaf Partisi bünyesinde İttihat ve Terakki muhaliflerinin bir araya gelmesiyle belirginleşir. Hatta Hürriyet ve İtilaf mensupları, Refik Halit'in Beyoğlu Belediye Kâtipliğine getirilmesini sağlarlar. Ancak 1913 yılında Anadolu'ya sürgün edilmesine mani olamazlar.⁶ Refik Halit Karay, 1913 yılında menfaya gönderilmesinin nedenini Talat Paşa'yı kastederek "Hırkaya alışanlar birdenbire frak giyerlerse gülünç olurlar." cümlesine bağlar. Hakikaten Karay, Talat Paşa'nın Edirne ve Selanik kahvehanelerinde kuşaklı entari ve pamuklu hırka ile dolaşmasını ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda olduğu dönemde ise frak giyerek Rus sefarethanesine gitmesini alaya alan bir yazı yazmıştır.⁷ Yazılarıyla İttihatçıların düşmanlığını kazanan Refik Halit'in Anadolu'ya sürgün edilmesine sebep teşkil eden ikinci gerekçe olarak ise Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi gösterilir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, her iki suç da göstermeliktir ve temel mesele Refik Halit'in İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalefet etmesidir. İttihatçılar 23 Ocak 1913'teki Babıali Baskını'yla Kamil Paşa Kabinesi'ni düşürürler. Padişah Mehmet Reşat, Mahmut Şevket Paşa'yı görevlendirir ancak muhalifler 11 Haziran 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa'yı arabasında seyahat halin-

³ Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 144.

⁴ Karabulut, Demet, *Sürgünlük Edebiyatı Bağlamında Refik Halit Karay'ın Yapıtları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karşılaştırmalı Edebiyat Yüksek Lisans Programı, 2011, s. 20.

⁵ Gürsoy, Selçuk, "Refik Halit Karay'ın 1910'da İştirak Dergisinde Yayımlanan Hikâyesi Dede Hasan'ın Vicdanı", *Toplumsal Tarih*, 2013, S. 232, s. 36.

⁶ Koç, Murat, "Refik Halit Karay'ın Eserlerinde II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki", *TÜBAR- XXX-/2011-Güz*, s. 211.

⁷ Karay, Refik Halit, *Minelbab İlelmührab*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 62.

deyken kurşun yağmuruna tutarak Babıali Baskını'nın intikamını alırlar.⁸ Mahmut Şevket Paşa'nın katlini bahane ederek bu olayı "muhalafeti ezmek için cana minnet bir vesile olarak kullanmak isteyen hükümet"⁹ içlerinde Refik Halit'in de bulunduğu bazı muhalifleri İstanbul'dan uzaklaştırır. Ancak bu onun için bir son değil, başlangıçtır. Nitekim Refik Halit, II. Meşrutiyet yıllarının başından II. Dünya Savaşı sonrası yıllara, bir başka deyişle 1965'teki ölümüne kadar, dönemin siyasî, toplumsal ve kültürel yapısında meydana gelen köklü değişimleri edebî bir perspektiften mizah ve hiciv ekseninde yazılmış roman, hikâye, fıkra, kronik gibi türlerdeki eserlerine yansıtır. Böylece Türk düşünce hayatında da önemli bir yer edinir.¹⁰ Ancak Refik Halit'i asıl önemli kılan yanı Anadolu'ya ilk kez enine boyuna ve gerçekçi bir biçimde edebiyatımızda yer vermesi ve hiç eskimeyecek canlı dilidir. Her iki özelliğini kazanmasında da sürgün hayatının olumlu etkisini görmek mümkündür.

II. Abdülhamid devrinde sürülmek anlamında "tantuna gitmek" ifadesi vardır. Refik Halit'i ve diğer mimli kişileri tantuna götüren de yönetime muhalefet etmeleri veya öyle görülmeledir. Onların resmî evraklardaki sıfatları ve unvanları için artık Arapçada uzaklaşan anlamına gelen *mütebâid* tabiri kullanılacaktır. İlk menfa yer i Sinop'tur.

Sinop Günleri

Aralarında Refii Cevat (Ulunay), İştirakçi Hilmi, Şair Rıfki Bey, Nasuhzâde Ömer Hayri Efendi gibi devrin eli kalem tutan birçok isminin bulunduğu 150 kişilik sürgün listesinde Refik Halit'in de adı vardır. Yazar, sayısı az olmakla birlikte nispeten temiz ve rahat otelleri, pansiyonları¹¹ bulunan "deniz üstünde meyhaneleri, sokaklarında mandolin sesleri işitilen ve genç kız silüetleri dolaşan Rum mahallesi ile İç Anadolu'nun değme vilayet merkezinde rastlanması imkânsız şen, şirin bir kasaba"¹² olarak nitelendirdiği Sinop'a *Bahr-i Cedid* adlı, adı yeni kendi eski, bir vapurla bir sabah vakti ulaştıklarını anlatır. Yanında getirdiği yatak ve diğer eşyalarını nasıl taşıyacağını kara kara düşünürken onun gibi sürgüne gönderilen Karmanyolacı Kara Sotiri ve cebindeki para sayesinde hamal ihtiyacını görür. Karaya çıktıklarında her ikisine de isimleri ve yaptıkları iş sorulur. Sotiri karmanyolacı (şehir içindeki issiz yollarda ölümle korkutarak yapılan soygunculuk), Refik Halit ise Beyoğlu Be-

⁸ Mert, Necati, "Refik Halit'in Muhalifliği, Sürgünlüğü ve Merkez-Taşra Açısından Hikâyeleri", *Bilgi* (2), 2000/1, s. 61.

⁹ Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 22.

¹⁰ Ünal, Yenal, "Türk Fikir Hayatında Refik Halit Karay", *Tarih Okulu*, 2012, S. XIII, s. 27.

¹¹ Karay, Refik Halit, *Bir Avuç Saçma*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 112.

¹² Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 40.

lediyesi kâatibi ve *Kirpinin Dedikleri* adlı ilk eserine binaen yazar unvanıyla deftere kaydedilir.¹³ Böylece yaklaşık beş yıl sürecek olan kendi deyimiyle “mekteptatili” ne veya “uzun bir weekend”e benzeyen sürgünlüğü başlar. Bu ifadelerden de anlaşılıyor üzere Refik Halit “insanların ve hayatın kötü taraflarını hoş görür bir gülümseyişle karşılayan, iyi taraflarından yararlanma fırsatını kaçırmayan, sosyal ideallere palavra nazarı ile bakan ve kendi kendine ‘inanma, kanma’ diyen, dışa dönük mizaçta, hayatiyet dolu, mıknatıslı, elektrikli bir insan”¹⁴ olmasının faydasını sürgün hayatı boyunca görecektir.

Sinop’ta tesadüfen karşılaştığı ya da büyük ihtimalle İstanbul’dan haber gönderilmesi neticesinde kendisine yardımcı olan ağabeyinin arkadaşı Nusret sayesinde Refik Halit, gariplik duygusu hissetmeden Sinop’a adaptasyon sürecini tamamlar. Ancak bu onun İstanbul’daki konforunu sürgünde de devam ettirdiği anlamına gelmez, yine de I. Dünya Savaşı’nın olumsuzluklarını Anadolu’da nispeten daha kolayca yenmenin yolları bulunduğunu “Karnımız doyuyordu. Şeker olmasa bal, baklava bulunmasa börek, bol yemiş ve hele daima tereyağı ve ekmek buluyorduk... Ve ehven fiyatlara... Rakı, pekmez, bulama da cabası...”¹⁵ diyerek özetler. Yine de bazı mahrumiyetler içindedir. Çünkü eğlenceli ve müreffeh hayatını, iki bin kuruş maaşlı işini bırakıp yaşlı bir karı koça Rum’un pansiyonuna sığınmıştır. Gönül işlerinden uzak kalmasının tesellisini ise Sinop’taki Rum kızları ile uzaktan işaretleşme, pencere seyirleri ile giderir. Refik Halit, vaziyetini yanında taşıdığı yatağının haliyle ironik bir biçimde dile getirir. Baklava yerken tatlı şiltesinin üzerine dökülür, yağ lekesi çarşaftan aylarca çıkmaz. Çünkü Sinop’ta çamaşır yıkayan kadınlar “sabun ve sıcak su kullanmakta imsâkli (tutumlu)” davranmaktadır!¹⁶ Refik Halit menfa hayatının ilk zamanlarını Sinop İdadî Mektebi’nin boşaltılan bir koğuşunda geçirir. Daha sonra otel ve pansiyonlarda kalır, böylece yanında taşıdığı yatağı iki yıl boyunca bir tarafta “bağlı kalır. Kendisiyle birlikte yatağı da beş yıl boyunca kasaba kasaba dolaşır ve en sonunda eve döner. O dönüş halini şöyle anlatır: “...yatak eve döndü... Döndü ama beş yıl sonra Anadolu’yu yer yer dolaşarak, meşum Birinci Dünya Harbi’nin son senesinde, ıçığı cıçığı çıkmış, yufkaya dönmüş halde... Hoş ben de daha iyi vaziyette değildim; sıtma belimi bükmişti, kötü kötü öksürüyordum...”¹⁷

Refik Halit, Sinop’ta iken hayatını diğer sürgünlerle birlikte Sinop’un şartlarına uyum sağlamaya çalışarak geçirir. Hikâyelerinde sık sık canlı tabiat tasvirlerine ve hayvan figürlerine yer veren hatta bazı hikâyelerinde (“Koca Öküz”, “Boz Eşek”, “Köpek”, “Akrep”, “Keklik”) öküz, eşek, köpek, akrep ve keklîği metnin merkezine

¹³ *age.*, s. 23.

¹⁴ Ayda, Adile, *Böyle İdiler Yaşarken*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1984, s. 115.

¹⁵ Karay, Refik Halit, *age.*, s. 176.

¹⁶ *age.*, s. 192.

¹⁷ *age.*, s. 191.

alan Karay, muhtemelen, hayvanları gözlemlene ve onları yakından tanıma şansını da Anadolu'da iken yakaladı. Nitekim Sinop'ta bulunduğu dönemde bir köpeğin sürgünlerin arasına nasıl karıştığını öyküleyici bir anlatımla şöyle anlatır: "Sinop'ta idik. Günün birinde sürgün kafilesinin arasına bir de köpek karıştı. Kızıl, gür tüylü, zeki, şakrak, sevimli bir yavru köpek, galiba çoban ile sokak kırması... Daha ilk gününden öyle yaltaklandı, neşelendi, sokulganlık ve samimiyet gösterdi ki herkesi kendisine bağladı. Kemik, şeker, ekmek hususunda hiçbir noksanı yoktu ve okşama, öpme, hoplama, sarılma, dolaşma gibi sevgi yönünden de her türlüşüne kavuşurdu. İşsiz güçsüz bu bir kafile adam onun peşinde dolaşüyor ve onunla gönlünü eğlendiriyor, uzun, sıkıcı sürgün saatlerini onun maskaralıkları ve yaltaklanmalarıyla çarçabuk, farkında olmayarak memnun geçiriyordu."¹⁸ Sinop'taki ilk zamanlarını –örnekteki gibi– tembellik içinde geçiren Refik Halit sürgünde olduğu için yazılarının yayımlanmayacağını düşündüğünden eline kalemi almaz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Peyam*'a müstear isimle yazı yazmasını teklif ederek yazı başına bir altın lira ödeneceğini müjdelemesi onu tekrar yazmaya yöneltir. Gerçi Yakup Kadri anılarında bu meseleyi farklı bir biçimde dile getirir ve Refik Halit'in kendisine yazı yazma ve gönderme teklifinde bulunduğunu anlatır.¹⁹ Ancak Refik Halit'in *Nakş-ı ber-âb* (Suda Nakışlar) başlığıyla Aydede imzasını kullandığı siyaset dışı birkaç yazısı yayımlandıktan sonra *Peyam* kapatılır. Yazar, bu olaydan yaklaşık üç yıl sonra Ömer Seyfettin'in ondan hikâye istemesiyle yeniden yazmaya başladığını ifade eder. *Boz Eşek* ve *Kiis Ömer* hikâyeleri bu dönemin ürünleridir.²⁰ Refik Halit ikinci sürgün dönemindeyken Rıza Tevfik'e yazdığı bir mektupta Anadolu'da iken kendisinden Celal Sahir'in de *Türk Yurdu* için yazı istediğinden, ancak çok para kazandığı halde kendisine yazılarının bedelini ödemediğinden bahseder.²¹ Refik Halit, 1909 yılında Müfit Ratip'in katkılarıyla yazdığı ve İstanbul'da Mınakyan Tiyatrosu'nda sahnelenen *Tiryaki Hasan Paşa* adlı oyununun "Sinop menfasında iken" çeşitli yerlerde sahnelendiğine şahit olarak hüzünlenir.²² Ancak bütün mahrumiyet, korku ve sıkıntılara rağmen Refik Halit, bazılarının yaptığı gibi, kendi ifadesiyle "bir takaya binip Rusya tarihiyle" kaçma yolunu seçmez.²³ Nitekim ailesi, bazı arkadaşları onu bu zor günlerinde yalnız bırakmaz. Hatta Yakup Kadri'nin yazdığına göre, Refik Halit'i babası Mehmet Halit Bey Sinop'ta ziyarete gider.²⁴ Yukarıda bahsi geçen Yakup Kadri ve Ömer Seyfettin'e ilave olarak Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı yazar Abdülhak Şinasi (Hisar) ona yazdığı

¹⁸ Karay, Refik Halit, *Guguklu Saat*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005, s. 78.

¹⁹ Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969, s. 80.

²⁰ Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 124-125.

²¹ Uçman, Abdullah, Refik Hâlid'den Rıza Tevfik'e Mektuplar, *Yeni Türk Edebiyatı*, 2011, S. 4, s. 211.

²² Karay, Refik Halit, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 337.

²³ Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 132.

²⁴ Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969, s. 78.

mektuplarla, gönderdiği Fransızca gazetelerle destek olur, hatta nüfuzunu kullanarak arkadaşını sürgünden kurtarmanın hal çarelerini arar. Bu sebeple, Şehzade Abdülme-cid ile görüşüp arkadaşının dönüşünü temin etme yolunu bile dener.²⁵

Refik Halit'in *Ay Peşinde* ve Refii Cevat'ın *Sürgün Hatıraları*'ndan öğrendiğimize göre, I. Dünya Savaşı patlak verdiği sırada Sinop'ta bulunan Refik Halit ve diğer sürgünler, savaşın ikinci yılında güvenlik gerekçeleriyle Çorum'a gönderilir.²⁶ Refii Cevat, 28 kişinin Çorum'a gönderildiğini belirttiikten sonra bunlardan on dördünün ismini şöyle sıralar: Nasuhzâde Ömer Hayri Efendi, Komiser Lütfi Efendi, İskilipli Hoca Atıf Efendi, Şair Rıfkı Bey, Hafız Rıza Efendi, Hafız Mehmet Efendi, Refik Halit Bey, Şeyhlili Mustafa Efendi, Nafiz Bey, Zeki Bey, Komiser Cemil Tevfik Efendi, Kadri Bey, İştirakçi Hilmi Efendi ve Refii Cevat'ın kendisi.²⁷ Kastamonu ormanlarının çam kokuları arasında Sinop'tan Çorum'a yolculuk ederken Boyabatlı 13-14 yaşlarındaki arabacının söylediği türküler Refik Halit'in dikkatini çeker. Çünkü türküler hep yeni vakalara, millî felaketlere dair düşündürücü, yakıcı şeylerdir. Genç arabacının böyle içli türküler söylemesini yazar şöyle yorumlar: "Anlaşılan bu ağaçlarla heybetli dağlar çocukcağızın yüreğindeki vatan sevgisini kurcalamış, memleketinin bu güzel manzarası onda milliyet aşkını coşturmuş: Düşmana giden aziz yurtların, Rumeli'nin acısını erkekleşmemiş sesiyle anlatmaya çalışıyor."²⁸

Sinop'tan Çorum'a Refii Cevat'a göre on bir, Refik Halit'e göre dokuz gün süren yolculuk esnasında arabalarının arkasındaki kitap küfesinin ikide birde düşmesinden, çiğ yumurta içirdikleri köpeklerinin yataklarını kirletmesine; jandarmaların kötü muamelesinden kavun ve tavuk ziyafetlerine kadar başlarına komik, trajik birçok olay gelir. Özellikle Refii Cevat bu yolculuklarını çok ayrıntılı bir biçimde anlatır.²⁹ Memleketin güzel manzarası Refik Halit'i derinden etkiler ve gördükleri, hissettikleri eserlerine yansır. İlk kez 1918 yılında *Yeni Mecmua*'da yayımlanan *Anadolu'yu Gördüm* başlıklı yazısı onun bütün eserlerinin arkasındaki ortak duyguyu özetler niteliktedir: "Garipliği, sessizliği, kimsesizliği yüreğimi yakan yollardan Anadolu'yu böyle, kalbimde ayrıldığım yerin sevgisi, gözlerimde yarının endişesi, avare bir halde dolaştım; Anadolu'yu böyle adım adım, uzun uzun kendi malım gibi gördüm. Anadolu'yu bile bile, tanıya tanıya, öyle sevdim."³⁰ Türk edebiyatı üzerine çalışan hemen herkesin ortak kanaati Refik Halit'in "Türkçeyi en güzel yazanlardan biri" olduğu "tasvir gücünün eşsiz"liği ve "ışıklı, kıvrak, kimi kez hüznü, kimi kez kurnazca, hınzırca bir

²⁵ Karay, Refik Halit, *age.*, s. 155.

²⁶ Karay, Refik Halit, *Minelbab İlmihrab*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 35.

²⁷ Ulunay, Refii Cevat, *Sürgün Hatıraları*, İstanbul: Arma Yayınları, 1999, s. 216.

²⁸ Karay, Refik Halit, *age.*, s. 71.

²⁹ Ulunay, Refii Cevat, *age.*, s. 225-258.

³⁰ Refik Halit, "Anadoluyu Gördüm", *Yeni Mecmua*, 7 Mart 1918, S. 34, s. 144.

dil” kullandığı yönündedir.³¹ Ancak yazarın Anadolu’yu görmeden önceki ve gördükten sonraki üslûbunda bir farklılaşma meydana geldiği de açıktır. *Tenkid* dergisinde 1910’da yayımlanan *Dua Gecesi* ile yukarıda bahsi geçen 1918 yılına ait *Anadolu’yu Gördüm* arasındaki fark, sekiz yıllık sürede Refik Halit’in karakteristik özelliklerinin ortaya çıkışını ve gelişim çizgisini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Dua Gecesi’nde “Köylüler topladıkları funda köklerine ateş vermişlerdi, biz, bu tenha dağ yollarında mehtabın hulûlünü bekleyerek dinleniyor, gözlerimizi yakan alevin karşısında evlerimizi düşünüyorduk. Fevkımızda hesapsız kandilleriyle boş bir asman-ı ibadet ve onunla aramızda da nüfuz edilmez bir karanlık vardı”³² biçiminde romantik bir üslûpla mensur şiir denemesi yapan yazar Refik Halit ile *Anadolu’yu Gördüm*’de “Bacalarında leylekler, kovuklarında baykuşlar sesleşen, yıkık kapılarında kadid köpekler bekleyen hanlarda duvarlara yazılı tarihleri, hatıraları, destanları taze meşin kokan heybeler arasında, haşhaş yağlı dolu toprak kandillerin isleri içinde okudum; her defasında bu sade, yanık kitabelerden ufak ufak, kıvılcımlar gibi düşerken sönen hazin damlalarının yüreğime döküldüğünü duydum. Pencere önünde durup kışın uzaklarda, kar fırtınalarıyla hem-avaz haykıran aç çakalları; baharda dağlardan dökülen suların gürültüsü üstünde zevk mi, feryad mı olduğu anlaşılmayan bir sesle bağrışan kurbağaları; yazın çorak kırların yanmış ağaçları tepesinde neşideler söyleyen kayıtsız böcekleri dinledim; tavan tahtalarından başlarını uzatıp zayıf gözleriyle yolcuları seçmeğe çalışan yarasaların kanatları altında evhamlı rüyalarla uyudum”³³ diyerek gördüklerini, yaşadıklarını ve hissettiklerini realist ve canlı bir anlatımla ifade eden Refik Halit farklıdır. Onun dönüşümü Sinop günlerinde başlar ve en olgun halini Çorum’da alır. Nitekim *Memleket Hikâyeleri*’ndeki çoğu hikâyede Çorum’a dair ayrıntılar vardır.

Çorum Günleri

Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine Refik Halit’in Sinop’taki nispeten rahat düzeni bozulmuştur. Kasabada önce pahalılık başlar. Ardından Rus torpidolarının sık sık Sinop limanına girerek deniz vasıtası adına ne varsa batırmaya başlaması tedirginlik yaratır. Osmanlı Hükümeti, Sinop’ta bulunan menfilerin çoğunu affederek İstanbul’a gönderir. Ancak affedilenlerden genç olanlar askere alınır. Sürgünlüğü devam edenler en fazla mimli olanlardır. Onların arasında Refik Halit de vardır. Kalanları Sinop gibi bir sahil şehrinde barındırmayı uygun bulmayan hükümet, yeni menfa yeri olarak Çorum’u uygun bulur ve böylece Refik Halit için Sinop’tan sonra Çorum

³¹ Karaca, Alâattin, “Refik Halit Hâlâ Aramızda”, *Kitap Zamanı*, 2 Kasım 2009, S. 46.

³² Refik Halit, “Dua Gecesi”, *Tenkid*, 1326, S. 1, s. 12.

³³ Refik Halit, “Anadoluyu Gördüm”, *Yeni Mecmua*, 7 Mart 1918, S. 34, s. 144.

günleri başlar.³⁴ İki yıl boyunca Sinop'ta otel ve pansiyonlarda idare eden Refik Halit, savaşın ikinci senesinde diğer bazı sürgünlerle birlikte Kastamonu ormanlarını geçerek Çorum'a doğru yola çıkar.³⁵ Nakil sırasında tehcir çetelerinin saldırısına uğrama korkusundan büyük heyecanlar yaşarlar.³⁶ Sürgün kaflesindekilerin bir diğer korkusu ise Yakup Cemil adlı çete başının geçtikleri havalide bulunuyor olmasıdır. Yakup Cemil'in asıl görevi I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu hapishanelerindeki mahkumlardan "fedai bölükleri" kurarak Ruslara karşı savaştırmak iken o düşmana değil kendi halkına dehşet saçar.³⁷ Refik Halit, çete korkusuna rağmen, geçtikleri yerlerin coğrafi özelliklerinden etkilenir, mesela Kızılırmak'ı görmekten büyük bir memnuniyet duyar. Hayatında Menderes'ten sonra gördüğü ikinci büyük nehir Kızılırmak'tır. Yolculuk boyunca Kızılırmak'ı görmeyi sabırsızlıkla bekleyen Refik Halit duygularını şöyle anlatır: "Ha geldik, ha geliyoruz!" diye bütün bir günü sabırsızlıkla bitirdim. Yazık ki o gün geç kaldık ve uzaktan şarılısını dinleyerek açıkta, kırdı, rutubete gömülü korkunç bir gece geçirdik. Sabahleyin Kızılırmak önümüzdeydi, onun da -tıpkı Menderes gibi- üzerinden geçecektik ve geçtik de... Hem de bu sefer arabalarla! Su dizlerimizi bulmuş, heyecandan gözlerimizin bebeği büyümüştü." Çorum'da kaldığı müddet zarfında Kızılırmak'ı üç defa daha geçen yazar, bu geçişlerinin her birini ayrı ayrı hatırlar ve Kızılırmak'a ilgisini IV. Murat'a olan hayranlığıyla birlikte ifade eder: "Sonraları Kızılırmak'ı üç defa daha aştım. Birisinde, asma bir demir köprüden... Diğerinde Bağdat seferinden bakiye eski bir taş köprüden... Üçüncüsünü de içinden, atla... Fakat en büyük lezzeti bana o eski köprü verdi. Düşündüm ki aynı taşlara basarak ıslahatçı ve fütuhatçı Dördüncü Murat'ın atı da oradan geçmişti."³⁸

Refii Cevat, Refik Halit ve gruptaki diğer kişilerin Çorum'a girişte dikkatlerini çeken ilk şey minarelerin çokluğuudur. Ayrıca Çorum'un meşhur saat kulesi civarında kısa bir gezinti yapar yapmaz kasabanın çok sayıda hamamının bulunduğunu, eğlenmek ve vakit geçirmek için çeşitli kahvehanelerin olduğunu keşfederler. Refik Halit, Çorum'da çok beğendiği ve "içinden boyacıları henüz çıkmış bembeyaz, tertemiz, kocaman, ferah ve güneşli bir kervansaray"³⁹ benzettiği bir handa bir müddet geceledikten sonra ev kiralar. Artık kendi evi vardır. Yazar evini ve ruh halini şöyle tasvir eder: "Yaprakları yarı dökülmüş ayva ve kavak ağaçları ile yer yer gölgeli, kuytu, serin, sulak bir bahçe; üç tarafı, komşu komşuyu görmesin diye yüksek duvarlarla çevrilmiş... Ortada, musluksuz, mütemadiyen akan bir çeşme var. Geniş taşkın yalağında civardaki mescidin kumruları yıkıyor, serçeler hararetlerini söndürüyor. Koca ev ve

³⁴ Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 40-41.

³⁵ Karay, Refik Halit, *Ay Peşinde*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 35.

³⁶ Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 219.

³⁷ Karay, Refik Halit, *Gurbet Hikâyeleri*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1940, s. 125.

³⁸ Karay, Refik Halit, *Ay Peşinde*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 42.

³⁹ Karay, Refik Halit, *Gurbet Hikâyeleri*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1940, s. 130.

kapanık bahçe içinde inzivadayım. Hâlim, biraz da Eyüp'te oturan genç Loti'ye benziyor, yalnız Aziyade'm eksik..."⁴⁰ Çorum'da kendine oldukça rahat bir hayat kuran yazar önce kendine bir hizmetçi tutar, daha sonra ailesini Çorum'a getirir.⁴¹ Refik Halit, sürekli yanında bulunan kişiler arasında kendisine Sinop ve Çorum'da vekilharçlık ve muhafızlık eden Şihlîli Mustafa Ağa adlı birinin varlığından da kısaca söz eder.⁴² Ayrıca Çorum'da iken anne ve babası kendisini ziyarete gelirler. Annesi Çorum'da iken üremi krizi geçirir ve ölür. Nefise Ruhsar Hanım, Çorum'da hâlen Hıdırlık Tepesi diye bilinen yerdeki mezarlığa gömülür.⁴³ Refik Halit annesinin mezarını Çorum'da bırakarak oradan hüznü bir biçimde ayrılmasına rağmen "Ah Çorum, o ne huzurlu yerdin!" diyerek çeşitli vesilelerle Çorum'u güzel yönleriyle hatırlamaya devam eder. Onun için Çorum "anavatanın top sesi gelmez, cenk avazesi işitilmez bir emniyetli merkezi"dir.⁴⁴ Bu durum Refik Halit'in Çorum'a dair izlenimlerinin, anılarının ne kadar kalıcı ve güçlü olduğuna işarettir. Hatta İstanbul'a döndüğü vakit dahi oradayken İstanbul'u ne kadar özlediğini hatırlayarak dolaylı da olsa yine Çorum'u anar: "Tramvay yoluna saptım, yürüdüm, yürüdüm; artık Eminönü'nün gürültüsüne karışmıştım; durdum, bir nefes aldım. Bana meydan pek büyük, pek kalabalık göründü. Ah bu meydan... Çorum'da durgun, donmuş kış akşamlarının hüznü yüreğime sızarken haşhaş kandili önünde bu kalabalığı ve bu aydınlığı ne tahassürle, ne yana yakıla arardım."⁴⁵

Refik Halit, *Ay Peşinde*'de de yer alan *Kervanda Muşaka* adlı anısında Çorum'dan Ankara'ya yaptığı bir yolculuğunu "hâlâ tadı damağımda kalan yolculuklardan biri" diyerek anlatmaya başlar. I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sıralarda alelacele Çorum'dan Ankara'ya gidip dönmesi icap eden yazar, otomobil bulunmadığından Havuzlu Kahve'nin müdavimlerine danışır ve onlar da "bir hafta süren şose yolu" mu yoksa "dört günlük kestirme toprak yolu" mu takip etmenin daha iyi olacağını kahvelerini höpürdeterek nargilelerini guruldatarak tartışır. Sonunda şose yolda karar kılınır. Uzun ama emin olan Yozgat yolu tercih edilir. Puslu bir sabah vakti Refik Halit, yaylı bir araba ile yola çıkar. Önünde Ankara'ya ulaşmak için tam yedi günlük, yedi konaklık bir yol vardır. Bu durumu yazar şöyle özetler: "Yedi gün arabacı ve ben dağlar, diyarlar geçerek, ovalara düşüp nehirler atlayarak meskûn dünyanın hemen hemen en az nüfuslu, yarı çöl bir kıtasını bin zahmetle ve iç sıkıntısından eriye üzüle aşmaya mahkûm idik. Alehusus Yozgat'tan sonrası hakiki manasıyla bir sahra, bir kum, toz sahrası idi."⁴⁶ Yozgat'tan sonrası ise biraz daha ayrıntılı anlatı-

⁴⁰ Karay, Refik Halit, *age.*, s. 134.

⁴¹ Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 192.

⁴² Karay, Refik Halit, *age.*, s. 216.

⁴³ Aktaş, Şerif, *Refik Halit Karay*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2004, s. 41.

⁴⁴ Karay, Refik Halit, *Ay Peşinde*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 141.

⁴⁵ Karay, Refik Halit, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 65.

⁴⁶ Karay, Refik Halit, *Ay Peşinde*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 20.

lır: “Yozgat’tan sonra, bir müddet Delice Çayı’nı, söğütlerinden binlerce leyleklerin mesken tuttuğu coşkun bir ırmağı takip ettik. Mütemadiyen iniyorduk ve mütemadiyen havanın ısındığını ve çölden gelen sıcak nefeslerin yüzümüzü kavradığını duyuyorduk. Artık yolumuz üstünde köy, bahar ve manzara yoktu. Etrafımız bomboş, hazin ve yakıcıydı.”⁴⁷ Her gece bir handa mola vererek büyük zorluklarla devam eden yolculuğun sonunda Ankara yazara olduğundan çok farklı görünür: “O gün, son gün, akşamüzeri, tıpkı Kızılırmak’ın görünüşü gibi birden, bir tepeden önümüze kocaman bir şehir çıktı, kocaman bir şehir... Yolda o kadar az mesken görmüş ve umrandan eser bulmamıştık ki kara, küçük ve sıkıntılı Ankara bize bir mamure, bir payitaht gibi görünmüştü.”⁴⁸

Refik Halit, yaylı bir araba ile Çorum’dan Ankara’ya yaptığı başka bir yolculuk sırasında ise yol üzerinde bayraklı çadırlar, devriyeler ve at üstünde bekleyen redingotlu kaymakamlar görür, bu hazırlıkların Enver Paşa’nın kafilesi geçeceği için yapıldığını öğrenir. Enver Paşa ile bu ilk ve son karşılaşmasını yıllar sonra şöyle anlatır: “Kızılırmak kenarında köprü başında idik; uzaktan bir otomobil kafilesi, tozu dumana katarak sökün etti. Arabayı korkumuzdan, hendeğe düşürecek derecede kenara çektik; arabacı atların başına geçti; ben büzüldüm.. Ne olur ne olmaz, gözüne çarpmak istemiyordum. İşte birinci otomobil... Pişdarmış; rüzgârını yedik, geçti. Kendisi herhalde arkadakilerden birinde ama hangisinde?... Dördüncüsünde gözüme bir an ilişti, Sarıkamış’ı ve akıbeti düşündüm, titredim.”⁴⁹

Refik Halit, Çorum’da çok rahat ve bolluk içinde bir hayat sürmesine rağmen Ankara’ya nakledilmesini ister. Bunun temelde iki sebebi vardır: Birincisi Çorum’un tren yolu üzerinde olmaması, dolayısıyla Ankara’ya ulaşımın atlı arabalarla güçlüklerle yapılabilmesi ve İstanbul ile bağlantısının bulunmamasıdır. İkinci sebep ise Çorum’da hastane bulunmadığı gibi doktor sayısının da sadece bir olmasıdır. Eczane sayısı da yine birdir. Üstelik eczanedeki ilaç sayısı çok azdır. Yazar “hududlarında kuş uçmaz, kervan göçmez, yılan barsağını sürmez bir uca, yabani, yolsuz ve talihsiz allahlık bir ülke”⁵⁰ olarak nitelendirdiği Anadolu’nun bu kasabasında hastalanmaktan ve tedavi edilememekten korkar, ayrıca Ankara onun için İstanbul’a tren vasıtasıyla ulaşılabilir görünür.

Çorum’dan Ankara’ya giderken yazarın Çorum’dan beraberinde götürdüklerinin başında üç coşkun ses vardır. *Delî*’de bunları şöyle sıralar: “Çengilerin durup dinlenmeden vurdukları gümüş zil şıkırtıları; komşu ve han ahırlarındaki eşeklerin birbirlerine, kapı ardından sürekli, candan sabah merhabaları; kağnıların yeri, göğü saran bir

⁴⁷ Karay, Refik Halit, *age.*, s. 23.

⁴⁸ Karay, Refik Halit, *age.*, s. 30.

⁴⁹ Karay, Refik Halit, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 210.

⁵⁰ Karay, Refik Halit, *Gurbet Hikâyeleri*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1940, s. 155.

nevi, tarihten evvel yaşamış azman, yaralı arı vızılıtları!”⁵¹ Refik Halit’in hafızasında Çorum’a dair sadece sesler yoktur. Onun *Memleket Hikâyeleri*’ndeki birçok konuyu Çorum’dan ilham alarak yazdığını “baharın keyfini sürmek için bana, eşraftan biri köyündeki köşkünü açtı, oraya taşındım. (Memleket hikâyeleri)nin çoğu mevzuu burada hazırlanmıştır”⁵² cümlesinden anlamak mümkündür. Nitekim anı ve sohbet yazılarında Çorum’u anlatırken yer verdiği yüksek memurların keyif ve eğlence düşkünü olmaları, elekçi kızlarının gece eğlencelerinde oynatılması ve aydınlatma için kandillerde haşhaş yağı kullanılması gibi bazı ayrıntılar *Memleket Hikâyeleri*’ndeki *Şeftali Bahçeleri*, *Sarı Bal*, *Boz Eşek* gibi hikâyelerini hatıra getirmektedir.

Ankara’daki ilk günlerinde yazara yardım eden kişi yine Çorum günlerini hatırlatır. Eski Çorum komiseri Ankara’da merkez komiserliğinde bulunmaktadır ve Refik Halit, ona müracaat ederek kalacak yer bulmasına yardımcı olmasını ister. Birlikte Hisar dibindeki “erkeksiz Katolik Ermeni aileleri arasında bir pansiyon” ararlar. Bu komiser Çorum’da iken mektup sansörü olduğundan Refik Halit’in İstanbul’a ailesine ve arkadaşlarına yazdığı mektupları sansürden geçirmiştir. Hatta mektuplardaki ilgisini çeken, beğendiği bölümleri bir deftere not etmiştir ve Ankara’da karşılaştıkları vakit bu defteri çıkararak yazara kendi ifadelerini okur.⁵³ Refik Halit, Ankara’da iken tanıştığı Fransuva Huri adında Lübnanlı bir gazete muhabirinin Ankara yangınından sonra hükümet tarafından Keskin’e gönderilmesi sebebiyle ona yardımcı olmak ister ve Çorum’dan tanıdığı Keskin jandarma kumandanına bir tavsiye mektubu gönderir. Mösyö Huri, Keskin’de bu mektup sayesinde çok iyi ağırlanır. Bu iki olay, Refik Halit’in Çorum’da geniş ve seçkin bir çevre edinerek oradaki görevli memurların saygı ve sevgisini kazandığına işaret etmesi açısından önemlidir.

Ankara Günleri

Refik Halit, Çorum’da yaklaşık bir yıl (1915-1916) kaldıktan sonra, II. Meşrutiyet’in ilanının yıldönümü nedeniyle kutlanan On Temmuz Bayramı’na denk gelen bir günde Ankara’ya gelir. O sıralar, I. Dünya Savaşı’nın en ateşli zamanlarıdır. Ruslar Sivas’a yaklaşmışlardır. Fakat o kendini “Sivas’tan burası gelinir yol değil; Ne olsa işte hiçbir istilaya sahne olmayacak olan bir bahtiyar şehir!” diyerek avutur.⁵⁴ Yazarın *Deli* adlı eserinde “Ankara” başlığı altında anlatılanlar onun bu şehirde geçirdiği üç aylık menfa hayatının hemen bütün ayrıntılarını verir. Ankara’nın başkent oluşundan sonra kaleme alındığı belli olan bu anılarda Refik Halit, Ankara’yi

⁵¹ Karay, Refik Halit, *Deli*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 40.

⁵² Karay, Refik Halit, *Gurbet Hikâyeleri*, İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1940, s. 153.

⁵³ Karay, Refik Halit, *Deli*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 50-51.

⁵⁴ Karay, Refik Halit, *Ay Peşinde*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 35.

kişileştirerek onun önceki halini “hastalıklıya benzeyen, solgun yüzü, çürük dişleri, oldukça düşkün kıyafeti, bezginliği” ile “orta halli bir adamcağız” olarak nitelendirir. Fakat bir gün o adam birdenbire önem kazanmış, cevheri ortaya çıkmış, şöhreti dünyaları tutmuştur. Bu durum yazarı hem şaşırtmış hem de “benim eski ahabımdır, beraber epeyce düşüp kalkmıştık” diyerek hafiften böbürlenmesine sebep olmuştur. İşte Refik Halit’in eski ve yeni Ankara karşısında hissettiği böylesine bir şaşkınlık ve övünmedir.⁵⁵ Duygularını bir karşılaştırma içinde şöyle özetler: “Nerede benim umumi harpte üç ay menfam olan Osmanlı hükümeti vilayet merkezi öksüz, yoksul, beti benzi kül Ankara; nerede Türkiye Cumhuriyeti devlet merkezi olan hem vakarlı, hem koket, gözbebeği Ankara!”⁵⁶ *Deli*, sadece bir tiyatro eseri değildir. İçinde ilave olarak yazarın, çeşitli konulara dair izlenimlerini içeren ve özellikle Ankara’nın 20. yüzyıl başlarındaki halini hakikaten çarpıcı gözlemlerle anlatan yazılar vardır. Bu yönüyle *Deli* ayrıntılı incelemeyi hak eden önemli bir eserdir.

Ankara’da Hisaraltı mahallesinde bir evde pansiyoner olarak yer bulan yazar, Ankara’daki evlerin bahçesi olmadığından, zamanının büyük bir bölümünü evin damındaki teras benzeri yerde geçirir. Hamak kurup şilteler ve yastıklarla döşediği damı oturulur, rahat edilir bir hale getirir. Buradan gördüğü en güzel manzara “düm-düz ve kupkuru bir genişlik üzerinden İstanbul treninin kuyruğu kopmuş, yaralı ve mecalsiz, kıvrıla büküle ve sürtüne sürüklene gelişi”dir.

Çorum’da iken elekçi kızlarından, aralarında “Gesi bağlarında bir top gülüm var/Hey Allah’tan korkmaz sana, bana ölüm var!” türküsünün de olduğu bol miktarda Ankara koşması dinleyen yazar, Ankara’yı “Anadolu kasabalarının en kurusu, en karası, en darı ve en durgunu” olarak görür. Bu sebeple “Engürü” ve “Ankara” adlarıyla bilinen kasabayı şöyle tasvir eder: “Tepeden bakınca tuhafıma gittiydi: Sanki devden arğatların mamuttan katırlara yükledikleri çatlak kerpiç ve çürük kereste yığını getirip yanık suratlı, yalçın, haşin bir tepenin altına istif etmeden, acele boşaltıvermişler... Yapılmıştan çok yıkılmışa, dizilmişten fazla dağılmışa, oturulacaktan ziyade yakılacağı benzer.”⁵⁷ Nitekim Çorum’dan tanıdığı komiserin yardımıyla “loş bir aşçı dükkânının üstündeki bir dar odayı” kiralar. Başka oturanın olmadığı bu yer “köpek bağlasan durmaz” cinsindedir. Keza yazarın yanında bulunan av köpeği Floş da bu odayı beğenmez! Ankara, insanın parasıyla dahi sefil olacağı bir yer olmasına rağmen Refik Halit burada kalmak emelindedir. Çünkü hastane, doktor ve demiryolu vardır. Zaten Çorum’da durmama gerekçeleri de tam olarak bunlardır. Çorum sadece bir doktoru ve içinde ilaç olmayan bir eczanesiyle sağlık yönünden çok yetersiz bir yerdir. Üstelik tren yolunun da bulunmaması Refik Halit’in hastalandığı ya da mesela bir

⁵⁵ Karay, Refik Halit, *Deli*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 37.

⁵⁶ Karay, Refik Halit, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁷ Karay, Refik Halit, *a.g.e.*, s. 38.

köpek tarafından ısırıldığı takdirde ne yapacağı konusunda kara kara düşünmesine sebep olur. Ayrıca bayatta olsa ilaç bulunabileceği, candan da olmasa ahbab çıkabileceği düşüncesindedir. Ankara'da diğer kasabalara göre olmayan şey, sokaklarında kadınların dolaşmamasıdır. Refik Halit bu durumu abartılı bir biçimde adeta "Ankara sokaklarının başına sanki bir tünel turnikesi konmuştu; geçenlerden bilet sorulmazdı; fakat cinsiyeti muayene olunur, sanki dişiler geri çevrilir" ve bu sebeple bekâr bir adam "kadın yüzüne değil, kadın gölgesine, çizgisine bile hasret" kalırdı. "Kadın şekli görmek için kadınlar hamamının önünde nöbet beklemek, kadın sesi duymak için komşunun duvarına kulak dayamak lazımdı"⁵⁸ diyerek anlatır. Ankara'da kıt olan şeylerden biri de sudur. Geceleri "yıldız duşu" yaparak yıkandığını söyleyerek ne kadar az banyo yaptığını mizahî bir dille ifade eden Refik Halit, içmek için Solfasol suyunu güçlükle ve çok pahalıya bulur, çamaşır yıkatmak için ise kendi ifadesiyle "bir eşek yükü yarı yaş söğüt dalını ve kirli dere suyunu, peşinde koşmak şartıyla kavga dövüş zor"lukla alır. Bütün bunlara ilave olarak; kasabayı bir de tifo, tifüs, dizanteri ve grip hastalıkları sarar. Her an bulaşıcı bir hastalığa yakalanma korkusuyla yaşayan Refik Halit için asıl felaket Ankara yangını olur. İki gün iki gece süren yangın artık yanacak bir şey kalmayınca söner. Ankara'nın cehennemi yaşayarak kül olduğu bu felaket karşısında İstanbul'daki yangınlara alışık biri olan Refik Halit bile ürperir, yazar Ankara yangınına görmeyenlerin Roma şehrinin nasıl yandığına akıl erdiremeyecekleri fikrindedir. Yangın sırasında gördüğü manzarayı şöyle resmeder: "Saçlarından tutuşmuş kadınlar, yolda doğuran gebeler, cüppeleri alev almış hahamlar ve bütün bu kıyamet yerinde, izbe köşeler bulup sarmaş dolaş olan âşıklar... Ne garibeler vardı. Secdeye kapananlar olduğu gibi sevgililerinin dizlerine tırmananlar ve boynuna kollarını dolayanlar da mevcuttu. Eşya çapulculuğu kadar kadın çapulculuğu da revaçtaydı." Yanan Ankara'daki bir dostu Refik Halit'e yangından kurtulan dayalı döşeli evini açar, hem de tek başına oturacağı şekilde. Eşyasını da bir askeri doktor nakliye arabası ile kurtardığından artık su bulmak dışında bir sıkıntısı yoktur. Şehrin bütün suyolları bozulmuş, Solfasol'dan su taşıyacak kimse kalmamıştır. Yangın yerlerindeki patlak su borularından sızan kumlu, kireçli ve iğrenç suları toplayarak testilerle satarlar. Herkes gibi bu suları içmek zorunda kalan Refik Halit, böbreklerinden rahatsızlanır. Bunun üzerine yazar, hem rahatsızlığını hem de yangında ev bark kalmadığını gerekçe göstererek Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e bir telgraf çeker ve Bilecik'e naklini ister. Üç gün içinde müracaatının kabul edildiğine dair bir cevap alır. Böylece yazarın Bilecik sürgünlüğüne giden yolculuğu başlar.

⁵⁸ Karay, Refik Halit, *a.g.e.*, s. 52.

Bilecik Günleri

Ankara gibi çorak, kurak, uzak ve kavruk bir kasabadan Bilecik gibi bağlık, bahçelik, sulak ve şirin bir yere gideceği için büyük bir memnuniyet yaşayan Refik Halit'e, Vali Reşit Bey "Biz sizi Bilecik'e değil, İstanbul'a göndermek isterdik" diyerek büyük bir nezaket gösterir. Hatta mektupçunun Refik Halit için Ertuğrul mutasarrıflığına gönderilmek üzere hazırladığı "İstanbul'dan Sinop'a ve Sinop'tan Çorum'a tebid edilen eşhas meyanında bulunan Refik Halit..." şeklindeki yazısında bulunan eşhas kelimesini kırmızı mürekkepli kalemle çizerek "edilenler" olarak düzeltir ve adının sonuna da "Bey" ekler.⁵⁹ İlaveten Refik Halit'in bir suçlu gibi muhafaza altında Bilecik'e gönderilmesine de karşı çıkan Vali Reşit Bey, nakil izin tezkeresini yazının eline verir ve serbestçe seyahat edebilmesine müsaade eder. Ankara'dan Bilecik'e yirmi-otuz kadar muteber dostu tarafından adeta bir vali gibi uğurlanan Refik Halit'in arkadaşlarından biri yerden bir taş alıp arkasından atar. Bu, bir daha geri dönmemesi için yapılan bir tılsımdır. Refik Halit arkadaşının bu tılsımının tuttuğunu ve 1938 yılına kadar bir daha Ankara'ya ne âmir, ne memur, ne hâkim, ne de mahkûm olarak yolunun düşmediğini ifade eder.⁶⁰ Ankara'daki Vali Reşit Bey'in ve çevresindekilerin bütün iltifatlarına ve hoşgörüsüne rağmen polis müdürü ve merkez kumandanı, Refik Halit Bilecik'e giderken trenine gizlice bir polis ve inzibat çavuşu koyarlar. Ancak o bu durumu daha sonra öğrenir. Lokomotifler odunla işlediğinden Ankara-Bilecik seferi bir buçuk gün sürer. Bilecik'e güzel bir sonbahar akşamı ayak basan yazar, ilk iş olarak nakil tezkeresini mutasarrıfa vermek ister. Yazarı önceden tanıyan Hakkı Behiç adlı mutasarrıf tarafından büyük bir ilgi ve alakayla karşılanan Refik Halit'e hemen bir pansiyon bulma arayışına girilir. Hakkı Behiç, sürgün hayatının Refik Halit'te ne derece iz bıraktığını anlamak için onu inceden inceye tetkik eder ve "süzülmüş" olduğu kanaatine varır. Refik Halit bu yorum üzerine o zamanki halini şöyle tarif eder: "Ankara'da şiddetli bir grip geçirmiştik; ayrıca yangın, fena sular ve kifa-yetsiz gıdalar benzimi büsbütün soldurmuştu, tipik bir harp ve menfa mağduru çehresi almıştım."⁶¹ Çok şanslı biri olmasa da her zaman şansının bir şekilde yaver gittiğinden bahseden Refik Halit'in Bilecik'e yerleşmesinden bir müddet sonra kendisine çok iyi davranan Hakkı Behiç Bey, Suriye'ye gider. Onun yerine gelen Müştak Bey ise Refik Halit'e hiç de yabancı olmayan biridir. Sinop'ta bulunduğu sırada oranın mutasarrıfı olan Müştak Bey, menfilere nezaketle davranmış, hatta akşamları onları evinde dahi ağırlamış biridir. Dolayısıyla Müştak Bey mutasarrıf, Refik Halit sürgün olarak Bilecik'te tekrar bir araya gelirler. Sinop'ta görevli olarak bulunmasından İttihat ve Terakki'nin sağlam ve güvenilir adamlarından biri olduğu anlaşılan Müştak

⁵⁹ Karay, Refik Halit, *a.g.e.*, s. 74.

⁶⁰ Karay, Refik Halit, *a.g.e.*, s. 75.

⁶¹ Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 34-35.

Bey'in, Bilecik'te sürekli hükümetin uygulamalarından şikâyet eden isyan içindeki hali fırkacılar tarafından merkeze bildirilmesine ve kısa süre içinde de azledilmesine neden olur. Yerine gelen kişi yazara göre "küçük kıratla bir mahlûk"tur.⁶²

Refik Halit, İstanbul'da dünyaya gelecek olan ilk çocuğunun –ki Elhan adı verilen bu kız bebek on aylıkken ölür– doğumunda bulunabilmek için Cemal Paşa'nın maiyetinde bulunan kendilerinin de komşuları olan Seyfullah Paşa'nın aracılığıyla on gün için İstanbul'a gitme izni ister. Beklenen izin telgrafı bir kış sabahı yazara şöyle ulaşır: "Bilecik'te karlı bir kış sabahı idi. Mustafa Sabri Efendi ile Şeyh Salih Efendi soba başına oturmuş, sohbet ediyorduk. Ben son yazdığım bir hikâyeyi, 'Sarı Bal'ı okumuştum. Sabri Efendi bitirmeye çalıştığı dinî bir makaleyi izah ediyordu. Kapının çingırağı çaldı, köşe penceresinden başımı çıkardım: Merkez komiseri elinde telgraf, karın buğulaştırdığı bir sesle: 'Müjde Bey,' dedi, 'İstanbul'a gidiyorsunuz!'"⁶³ Bu haber üzerine Refik Halit hemen yola çıkar. Kar, tipi içinde başkomiserle birlikte bir yük katarına biner ve tüccar denkleri arasında İstanbul'un yolunu tutar. Ancak Ankara'dan ayrılırken gördüğü muameleyi bu defa göremez. Müştak Bey'in yerine gelen mutasarrıf, Refik Halit'i İstanbul'a götürmesi için görevlendirdiği komiserle İstanbul'da polis umum müdürüne iletmesi için bir yazı verir. Yazıda şöyle demektedir: "Tahtelhıfz izzam edilen merkum, *Kirpi'nin Dedikleri* ünvanı altında cemiyeti mukaddese ve ricali âliyei hazıra aleyhinde vaktiyle bir kitap neşretmek cür'et ve küstahlığını göstermiş bir şahıs olmagın ona muamele ifası zımnında nazarı dikkati celbe müsareat kılındı."⁶⁴ Sonuçta Refik Halit, her ne şartta olursa olsun İstanbul'a dönmesini sağlayan Cemal Paşa'nın kıtlık günlerinde bahriyeden erzak göndermesi ve evine çaya çağırması gibi nedenlerle dostluğunu gördüğünü inkâr etmez.⁶⁵ Ama Refik Halit asıl Ziya Gökalp'in himayesini görmüş, İstanbul'a geçici dönüşü onun sayesinde bir affa dönüşerek kalıcı hale gelmiştir. Biraz da bu sebeple olsa gerek ilk kez *Yeni Mecmua* idarehanesinde karşılaştığı Ziya Gökalp'i "dünyayı sarsıp devletleri altüst eden, kafasında inkılaplar doğurup insanlığa yeni yeni yollar açan mürşitler cinsindendi" diyerek tanımlar.

Refik Halit sürgün hayatı süresince dört farklı yerde değişik sürelerle kalır. En uzun süre kaldığı yerler Sinop ve Bilecik'tir. Her iki yerde de yaklaşık ikişer yıl kalır. Ankara'da üç ay, Çorum'da ise bir yıldan biraz daha az yaşar. Ancak bu yerlerden özellikle Bilecik'i büyük bir sevgi ve beğeniyle hatırlar ve anlatır. Yazarın Bilecik'e dair duygularını, oradaki ruh halini şu satırlardan anlamak mümkündür: "Anadolu içerilerinden kurtulup da şıkır şıkır mehtaplı bir gecede istasyondan Bilecik kasabası-

⁶² Karay, Refik Halit, *a.g.e.*, s. 40-41.

⁶³ Karay, Refik Halit, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 60-61.

⁶⁴ Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 41-42.

⁶⁵ Karay, Refik Halit, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 214.

na, bembeyaz, mamur bir şoseden döne döne çıktığım zaman duyduğum keyfi ömrüm oldukça unutamam. Zannediyordum ki Ankara'dan ötelere senelerce geniş bir nefes alamadan, hep boğula tıkana yaşamıştım. O zamandan beri ilk defa şimdi, göğsümün olanca kudretiyle açıldığını ve teneffüs ettiğim havadan canıma canlar katıldığını duyuyordum." Bilecik'e bir bayram sabahı inen yazar için o bayram, ilk ferahlı günü ve gerçek mânâda ilk gerçek bayramı olur. Bilecik'i aydınlık yüzlü insanlara benzeten yazar, orayı bazı kara evler, harap damlar ve bozuk kaldırımlar bulunsa dahi yine de temiz, aydınlık, yeni ve şirin görünen bir kasaba olarak anımsar ve zihninde şöyle bir hayal belirir: "Bu saatte kanunlarını, kara kışını bile hatırladığım zaman gözümde güneşli bir kar manzarası canlanıyor ve camdan akseden keskin bir ışıkla kendimi köşe penceresinde ısınmış ve lezzetle uyuşmuş bir halde tahayyül ediyorum."⁶⁶ Bilecik'te belli başlı iki iş alanının bağcılık ve ipekçilik olduğunu belirten Refik Halit, orada bulunduğu süre içinde işsizlikten kurtulmak için evinin ihtiyacına yetecek ve kendisini eğlendirecek tarzda bu işlerle uğraştığını anlatır. Bilecik'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine yazıldığı anlaşılan *Üzüm ve İpek* başlıklı yazısında hem Bilecik'i hem de kasabanın temel geçim kaynakları olan bağcılık ve ipekçiliği ayrıntılarıyla anlatan Refik Halit, yazısını büyük bir hayıflanma ve üzüntü ifadesiyle bitirir: "Zavallı şirin ve sevimli Bilecik, zavallı üzüm ve ipek beldesi! Artık ne sen kaldın, ne bir salkım üzümün, ne de bir turre ipeğin."⁶⁷ Bu satırlar, yazarın –her ne kadar sürgün olarak yaşasa da– Bilecik'te güzel anılar biriktirdiğini ve aradan geçen dört yıla rağmen o günleri büyük bir özlem ve hayıflanmayla hatırladığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Refik Halit, büyük mahrumiyetlerle ailesinden ve İstanbul'dan zorunlu bir biçimde ayrı bırakılmış ve bu şekilde cezalandırılmıştır. Üstelik bütün yaşadıklarının sorumlusu kendisinin de itiraf ettiği gibi, yanlış da olsa sözünden dönmeyi, karar değiştirmeyi kendine yedirememesi, yani izzetinefsidir: "İzzetinefsim bela kesilmeseydi muhakkak ne menfalara gider, ne muhalefette kalır, ne ikbalden mahrum olur, ne de uzun, ezici ve üzücü yoksulluklar geçirirdim... Mütemadiyen rahat eder, keyif sürerdim."⁶⁸ Refik Halit'in düşüncesinde elbette doğruluk payı vardır, ancak sürgün yıllarında hayatı çalkantılı ve türlü meşakkatlerle dolu geçerken edebî kişiliği tam tersine istikrar bulmuş, asıl yönünü belirleyerek onun Türk edebiyatındaki yerini seçkinleştirip sağlamlaştırmıştır.

⁶⁶ Karay, Refik Halit, *Ay Peşinde*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 124.

⁶⁷ Karay, Refik Halit, *a.g.e.*, s. 127.

⁶⁸ Karay, Refik Halit, *Bir Avuç Saçma*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 86.

Sonuç

Menfadaki zorunlu ikametler, Refik Halit'e ülke coğrafyasını ve insanını tanıma, tanıtma ve onlarla hemhâl olma şansını vermiştir. Refik Halit, sürgün edilmesinin acısıyla Anadolu insanına ve yaşayışına sırtını dönen, onları ötekileştiren bedbin bir bakış açısı geliştirmemiş, kendisinin deyimiyle "nikbin dik kafalı" bir adam olmaya devam etmiş ve "dünya gidişinin daima bir beğenilecek noktasını" bulmuş ve yine kendisinin deyimiyle Anadolu'yu ta içinden görmüş ve eserlerine yansıtmış, hatta sanatının merkezi yapmıştır.

KAYNAKLAR

- Acehan, Abdullah, "Tanzimat Fermanından Bugüne Edebî Sürgün" *TÜBAR- XXII-/ 2007-Güz*, 2007, s. 9-27.
- _____, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/5 Fall, 2008, s. 12-29.
- _____, *Sürgün Kalemler (1839-2000)*, Ankara: Siyasal, 2011.
- Aktaş, Şerif, *Refik Halit Karay*, Ankara: Akçağ, 2004.
- Ayda, Adile, *Böyle İdiler Yaşarken*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1984.
- Demiryürek, Halim, *Refik Halit Karay'ın Bilecik'teki Sürgün Günleri*, www.haber11.net, 2011.
- Gürsoy, Selçuk, "Refik Halit Karay'ın 1910'da İştirak Dergisinde Yayınlanan Hikâyesi Dede Hasan'ın Vicdanı", *Toplumsal Tarih*, S. 232, 2013, s. 36- 42.
- Karabulut, Demet, *Sürgünlük Edebiyatı Bağlamında Refik Halid Karay'ın Yapıtları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karşılaştırmalı Edebiyat Yüksek Lisans Programı, 2011, 132 s.
- Karaca, Alâattin, "Refik Halit Hâlâ Aramızda", *Kitap Zamanı* (zaman.com.tr/kitapzamani/newsDetail_openPrintPage.action?news... E.T: 07.0.6.2013), 2009.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Ankara: Bilgi, 1969.
- Karay, Refik Halid, "Dua Gecesi", *Tenkid*, 1326, S. 1, s. 12.
- _____, "Anadoluyu Gördüm", *Yeni Mecmua*, 7 Mart 1918, S. 34, s. 144.
- _____, *Gurbet Hikâyeleri*, İstanbul: Semih Lütfi, 1940.
- _____, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim, 1996.
- _____, *Guguklu Saat*, İstanbul: İnkılâp, 2005.
- _____, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul: İnkılâp, 2009a.
- _____, *Ay Peşinde*, İstanbul: İnkılâp, 2009b.
- _____, *Deli*, İstanbul: İnkılâp, 2009c.
- _____, *Bir Avuç Saçma*, İstanbul: İnkılâp, 2009ç.
- _____, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul: İnkılâp, 2009d.
- Koç, Murat, Refik Halit Karay'ın Eserlerinde II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki, *TÜBAR-XXX-/ 2011-Güz*, 2011, s. 209-232.
- Mert, Necati, "Refik Halit'in Muhalifliği, Sürgünlüğü ve Merkez-Taşra Açısından Hikâyeleri", *Bilgi* (2), 2000/1, 2000, s. 59-82.

Uçman, Abdullah, "Refik Hâlid'den Rıza Tevfik'e Mektuplar", *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 4, 2011, s. 207- 234.

Ulunay, Refii Cevat, *Sürgün Hatıraları*, İstanbul: Arma, 1999.

Ünal, Yenal, "Türk Fikir Hayatında Refik Halit Karay", *Tarih Okulu* (Uluslararası Hakemli Disiplinlerarası Tarih Dergisi), S. XIII, 2012. s. 15-34.

EK

ANADOLU'YU GÖRDÜM

Bazen, yurtlarından ayrılıp uzak diyarlara giden sırtları torbalı, elleri asalı, yürekleri düğümlü insanlara karışarak; bazen, seyrek uzun kirpikli kara gözlerine toplanmış derin dertleri hörgüçlerinden fazla göze çarpan ağır deve kabileleriyle birleşerek; bazen de, yüklerinden kurtulunca boyunlarındaki çingirakların velvelesi içinde yollara yatıp birer ufak toz bulutu arasında esatir ilahları gibi yarı görünmez olan kaygısız merkep sürülerine katılarak yorgun, yaşlı atlar, yaysız, iptidai arabalar üzerinde Anadolu'dan geçtim; ayakları tutmaz olmuş köprüler, olukları susuz kalmış çeşmeler, toprakları kerpiç kesmiş tarlalar aştım; Anadolu'yu kalbimde ayrıldığım yerin sevgisi, gözümde yarının endişesi, böyle çoraklığı, garipliği, kimsesizliği yüreğimi yakan yollarda günlerce dolaştım; Anadolu yollarını hep böyle hazin, hâlf, fakat kanıma sıcak, sevimli gördüm.

*

Bacalarında leylekler, kovuklarında baykuşlar sesleşen, yıkık kapılarında kadid köpekler bekleyen hanlarda duvarlara yazılı tarihleri, hatıraları, destanları taze meşin kokan heybeler arasında, haşhaş yağı dolu toprak kandillerin isleri içinde okudum; her defasında bu sade, yanık kitabelerden ufak ufak, kıvılcımlar gibi düşerken sönen hazin damlalarının yüreğime döküldüğünü duydum. Pencere önünde durup kışın uzaklarda, kar fırtınalarıyla hem avaz avaz haykıran aç çakalları; baharda dağlardan dökülen suların gürültüsü üstünde zevk mi, feryad mı olduğu anlaşılamayan bir sesle bağrıışan kurbağaları; yazın çorak kırların yanmış ağaçları tepesinde neşideler söyleyen kayıtsız böcekleri dinledim; tavan tahtalarından başlarını uzatıp zayıf gözleriyle yolcuları seçmeğe çalışan yarasaların kanatları altında evhamlı rüyalarla uyudum; kurtlar, kuşlar meskeni olan Anadolu hanlarını böyle, garip, haşin, fakat yüreğime yakın gördüm.

*

Servisiz, kitabesiz mezarlıklardan geçerek ağaçsız, gölgesiz, toprak köylere uğradım; bataklıklarda serinlenen mandalar, çirkefler üstünde gıdalanan ördeklerle birlikte büyüyen köylü çocuklarını; üç etekli, dar yelekli, müştêhât güzeli köylü kızlarını; gıcirtılı kağnılar ardında türkü çağırarak onar, yirmişer gün yol giden gözleri elemsiz, kalpleri hevessiz köy gençlerini; mescidin duvarlarına sırtlarını dayayarak peri hikâyeleri anlatan, esrarlı seslerle maziyi anan –ellerinde kiraz çubukları, göğüslerinde alaca kıllar– çömelmiş köy ihtiyarlarını tanıdım; Anadolu köylerini böyle, kendi işlerinde münzevi, fakat memnun gördüm.

*

Kaba şekilli, iri sadalı saat kuleleri etrafına sığınmış kasabalarda ezanlar, temcidler dinleyerek, kulaklarıma tekkelerden yükselen zikir ve ayin, medreselerden gelen Kur'an sadaları dolarak, ibadetli Ramazan geceleri geçirdim. Üzerinde şişkin kazlar dolaşan bulanık dere ler kenarında, nargile içen işsizler arasına katıldım; yanık renkli, inci dişli, oynak kalçalı Kıptî kızlarının mest edici oyunlarını anlatan delikanlıları dinledim... Emsalsiz bir iştiha ile odunlar, ağaçlar, ormanlar yutan geniş ocaklar karşısında canlanmış dertleriyle baş başa hazin akşamlar yaşadım. Gah peykeleri üzerine bağdaş kurmuş fesleri yemenili, sakal kenarları perdeli hacılardan, hafızlardan alıveriş ederek, gah musluksuz çeşme başlarında tokmaklarla çamaşır yıkayan meşgul kadınlardan yol sorarak, gah şah azametli, cihangir yürüyüşlü jandarma çavuşlarının selamını alarak sokakları dolaştım; Anadolu kasabalarını böyle, hallerinden mahzuz, talihlerine hayran bir halk ile dopdolu, mağrur, mesut gördüm.

*

Anadolu'nun dalları yerlere sarkan mütevazı söğütlerle kametleri gökleri delmek isteyen mağrur kavakları altında, sularında keklikler yıkanan, kenarlarında tavşanlar oynayan beşuş, nağmeli dere içleri vardır; buralara yabancı güller, aşısız iğdeler arasından aşüfte edalarla kıvrıla kıvrıla dolaşan gölgeli, rayihalı yollardan inilir, şerbet tatlı pınarlara varılır. Ağaçlara gömülü ıssız değirmenlerin başında sazlı arklardan toplanarak gelen renksiz sular birdenbire, sabun köpüğü beyazlığıyla oluğa çarpar, çalkanır, taşar, damın üzerine çerçevesi sudan, taşları köpükten işlenmiş, her zaman değişen bir parıltılı taç koyar; dışarıda suyun susturucu gürültüsü, içeride taşların uyku veren sesi vardır. Buğday çuvalları üzerinde, kuytu ve karaltı içinde yaşmaklı, semiz güvercinler tembel tembel dolaşırken kapının önünde mavi gökten birdenbire dolan gözleri ve gurub eden ayın bir kızıl renk almış tenleriyle küçük kızlar bekler. Sıra sıra değirmenlerin döndüğü Anadolu'nun bu sulak dere içlerini minâkârı bir altın tepsî gibi her zaman yeşil, mücella ve rengârenk gördüm.

*

Ey büyük ırmak, Anadolu'nun şerefi, şöhreti, bayrağı olan Kızılırmak! Senin manzaran ise bana daima heybetli, göründü. Ovalara inip yatağına sığamayan bir feyz ve hevesle etrafa yayıldığı zaman, yalçın kayalı dağlar arasına sıkışıp girip dapl yaparak köpürdüğü yerlerde de karşında bir damla su gibi naçiz kaldığımı hissettim. Beni sana, İstanbul'un bu avare oğlunu Anadolu'nun namdar ırmağına bağlayan nedir? Damarlarımda gezen kanda kızıl sularından bir madde mi var? Ecdadıyla karşılaşmış gibi manzaran bana hürmetler, hayretler veriyor; anlıyorum ki büyük dedelerim zinde atlar üstünde kimi bilir kaç defa sularını ejder gibi yararak geçmişler, sahillerinde kaç defa ateş yakıp geceleyerek kavuklu başlarının gölgeleriyle etrafa, senin gibi, heybetler, haşyetler vermişlerdir... Ben mecalsiz atım,

yorgun başımla kenarına her gelişimde hayran kaldım.

Garipliği, sessizliği, kimsesizliği yüreğimi yakan yollardan Anadolu'yu böyle, kalbimde ayrıldığı yerin sevgisi, gözlerimde yarının endişesi, avare bir halde dolaştım; Anadolu'yu böyle adım adım, uzun uzun kendi malım gibi gördüm.

Anadolu'yu bile bile, tanıya tanıya, öyle sevdim.

Refik Halit (*Yeni Mecmua*, 7 Mart 1918, S. 34, s. 144; *Guguklu Saat*, İstanbul 2005, s. 145-148.)